

БУХГАЛТЕРСЬКИЙ ОБЛІК, АНАЛІЗ І АУДИТ

УДК 336.22

Каминський П.Д., к.е.н., доцент

Донецький національний університет економіки і торгівлі
імені Михайла Туган-Барановського, м. Кривий Ріг, Україна

АНАЛІЗ БУХГАЛТЕРСЬКОГО БАЛАНСУ: ОСОБЛИВОСТІ ТА МЕТОДИКА ПРОВЕДЕННЯ

У статті досліджується актуальна проблема аналізу бухгалтерського балансу. Розглянуто бухгалтерський баланс як елемент методу економічного аналізу, активи та зобов'язання як складові елементи бухгалтерського балансу, відмінності вітчизняної і світової практики будови активу і пасиву балансу, золоте правило балансу; подано етапи проведення аналізу балансу за певними напрямками та аспектами; обґрунтовано якісні характеристики щодо складання балансу. Метою статті є дослідження теоретичних основ аналізу бухгалтерського балансу та розробка напрямків удосконалення формування і аналізу інформації у бухгалтерському балансі. Запропоновано фінансово-економічні інструменти для покращення фінансового стану підприємства та кроки виходу підприємства із кризового становища.

Ключові слова: бухгалтерський баланс, активи, зобов'язання, фінансова звітність, аналіз балансу, фінансова стійкість.

Kamynskiy P.

ANALYSIS OF THE BALANCE SHEET: FEATURES AND METHOD OF LEADTHROUGH

The article is to study the theoretical foundations of the analysis of the balance sheet. Considered balance sheet as an element of the method of economic analysis, assets and liabilities as constituent elements of the balance sheet, the differences between of national and international practice structure of assets and liabilities balance, the golden rule of balance; submitted stages of conducting analysis balance certain directions and aspects; proved quality characteristics on the balance sheet. The article is to study the theoretical basis of the analysis of the balance sheet improvement and development trends of formation and analyzing information of the balance sheet. Proposed financial and economic tools to improve the financial condition of enterprise and steps to exit the enterprise crisis.

Key words: balance sheet, assets, liabilities, financial statements, balance sheet analysis, financial stability.

Kamynskiy P.

АНАЛИЗ БУХГАЛТЕРСКОГО БАЛАНСА: ОСОБЕННОСТИ И МЕТОДИКА ПРОВЕДЕНИЯ

В статье исследуется актуальная проблема анализа бухгалтерского баланса. Рассмотрен бухгалтерский баланс, как элемент метода экономического анализа, активы и обязательства как составные элементы бухгалтерского баланса, различия отечественной и мировой практики построения актива и пассива баланса, золотое правило баланса; подано этапы проведения анализа баланса по определенным направлениям и аспектам; обоснованы качественные характеристики по составлению баланса. Целью статьи является исследование теоретических основ анализа бухгалтерского баланса и разработка направлений совершенствования формирования и анализа информации в бухгалтерском балансе. Предложено финансово-экономические инструменты для улучшения финансового состояния предприятия и шаги выхода предприятия из кризисного положения.

Ключевые слова: бухгалтерский баланс, активы, обязательства, финансовая отчетность, анализ баланса, финансовая устойчивость.

Постановка проблеми у загальному вигляді і її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Процес управління будь-яким підприємством в складних умовах сучасної ринкової економіки вимагає створення гнучкої системи прийняття рішень. Основою такої системи є оцінка фінансового стану підприємства на основі балансу, що визначає його рівень, дозволяє дослідити динаміку показників, порівняти їх з показниками інших підприємств і розробити заходи з поліпшення фінансового стану. Реформування бухгалтерського обліку та прийняття національних Положень (стандартів) бухгалтерського обліку призвело до вдосконалення форм і змісту фінансової звітності в Україні. Однак питання щодо послідовності та структурованості подання інформації для аналізу фінансового стану, проблема розробки заходів комплексної оцінки фінансового стану на основі балансу, спрямованої на врахування зовнішніх і внутрішніх факторів, які впливають на здійснення господарської діяльності, є найбільш складними при адаптації підприємства до ринкових умов.

Аналіз останніх досліджень, у яких започатковано вирішення проблеми. Питання формування, методики складання та аналізу фінансової звітності, зокрема балансу, досліджуються у працях вітчизняних науковців і фахівців у галузі обліку і економічного аналізу, зокрема О.Д.Данілова, О.І. Гадзевича, А.М. Герасимовича, В.П. Завгороднього, Г.Г.Кірейцева, Г.Я. Козака, Є.В. Мниха, І.В. Олександренко, Г.В. Савицької, Л.С. Селіверстова, І.О. Тарасенко, О.О.Терещенко, А.Д. Шеремета та інших. Значні здобутки вітчизняних науковців не були широко впроваджені в діяльність підприємств, крім того, в більшості наукових робіт питання аналізу балансу та визначення фінансової стійкості підприємства досліджується окремо, в результаті чого важко об'єктивно оцінити реальний фінансовий стан підприємства, а проведення діагностики вірогідності банкрутства потребує окремих розрахунків.

Цілі статті. Метою статті є дослідження теоретичних основ аналізу бухгалтерського балансу та розробка напрямків удосконалення формування і аналізу інформації у бухгалтерському балансі.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Найважливішим елементом інформаційної бази для аналізу формування і використання фінансових ресурсів є бухгалтерський баланс, який являє собою моментальний знімок фінансово-господарського стану підприємства на певну дату. В Україні його складають на підставі залишків за рахунками 1-6 класів Плану рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств і організацій.

Баланс дає змогу зробити оцінку найсуттєвіших ознак підприємства. Саму процедуру оцінок прийнято називати читанням балансу. Вміння читати баланс – важлива професійна характеристика фінансиста, яка дає йому можливість складати прогностичні баланси й управляти найважливішими фінансовими параметрами підприємства. До того ж вміння читати фінансові звіти допомагає фінансовому аналітику скласти правильну думку про фінансовий стан і виробничу діяльність інших компаній [1, с. 70].

Згідно НП(С)БО № 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності» Баланс (звіт про фінансовий стан) - звіт про фінансовий стан підприємства, який відображає на певну дату його активи, зобов'язання і власний капітал. Баланс підприємства складається на кінець останнього дня звітного періоду. У балансі відображаються активи, зобов'язання та власний капітал підприємства. У випадках, передбачених нормативно-правовими актами, складається окремий баланс [2].

За балансом, як формою фінансової звітності, зовнішні і внутрішні користувачі

інформації мають змогу оцінити стан ресурсів підприємства та джерела їх формування, а також ступінь фінансової незалежності. Бухгалтерський баланс становить природну рівновагу між активами підприємства і тим, з яких джерел фінансування ці активи з'явилися (це власний капітал або зобов'язання підприємства).

Активи і зобов'язання необхідно відображувати в бухгалтерському балансі за принципом зростання ліквідності. Балансові статті у межах розділів балансу теж мають бути розміщені за їх здатністю перетворюватися на грошові кошти, так в активі вони розташовані в міру зростання їх ліквідності, а в пасиві – за ознакою часу, який потрібен для повернення боргу [2].

Аналіз структури активу балансу (звіту про фінансовий стан) вказує на те, що:

- у першому розділі відображено майно, яке практично до кінця свого існування зберігає початкову форму (ліквідність цього майна є найнижчою);

- у другому розділі відображені елементи майна підприємства, які протягом звітного періоду багаторазово змінюють свою форму (оборотні активи - грошові кошти та їх еквіваленти, інші активи, призначені для реалізації чи споживання протягом операційного циклу чи протягом дванадцяти місяців з дати балансу).

- у третьому розділі відображені необоротні активи, утримувані для продажу, та групи вибуття.

Групування статей у пасиві балансу відбувається за юридичною ознакою. Сукупність зобов'язань підприємства за отримані цінності та ресурси обов'язково поділяють за суб'єктами: перед власниками підприємства та перед третіми особами, наприклад, банками, кредиторами та ін.

Отже, бухгалтерський баланс метод узагальнення даних про склад майна суб'єкта діяльності за видами (складом і використанням) і джерелами утворення на певну дату в узагальненому вартісному вимірнику. Баланс має форму таблиці, яка складається з двох частин: ліва частина - це актив, а права - пасив.

Не дивлячись на реформи в системі бухгалтерського обліку України сучасна форма балансу вітчизняних підприємств ще не повністю відповідає вимогам міжнародних стандартів бухгалтерського обліку і фінансової звітності, особливо це стосується принципу нетто-оцінок і «золотого правила балансу».

Золоте правило балансу вимагає не лише паралельності строків фінансування та інвестування, а й додержання певних співвідношень між окремими статтями пасивів та активів. Загалом це правило вимагає виконання двох умов:

а) потребу в капіталі для фінансування необоротних активів слід покривати за рахунок власного капіталу і довгострокових позичок:

$$\frac{\text{Власний капітал} + \text{Довгострокові позички}}{\text{Необоротні активи}} \geq 1, \quad (1)$$

б) довгострокові капіталовкладення повинні фінансуватися за рахунок коштів, мобілізованих на довгостроковий період, тобто довгострокові пасиви використовуватися не тільки для фінансування необоротних активів, а й для довгострокових оборотних активів (наприклад, оборотні засоби, авансовані в стратегічні запаси сировини, неліквідні товари тощо):

$$\frac{\text{Власний капітал} + \text{Довгострокові позички}}{\text{Необоротні активи} + \text{Довгострокові оборотні активи}} \geq 1, \quad (2)$$

Використання «золотого правила балансу» дає змогу уникнути проблем з ліквідністю, якщо списання активів у результаті господарської діяльності за обсягами і термінами збігається з погашенням залученого капіталу і якщо грошових надходжень достатньо для забезпечення розрахунків у процесі поточної операційної діяльності [3, с. 488]. У довгостроковому капіталі має також існувати можливість пролонгувати строки погашення існуючих кредитів і залучити новий капітал. Якщо ж такі можливості існують, то дотримання золотого правила балансу є необов'язковим.

Основні відмінності побудови активу і пасиву балансу у світовій і вітчизняній практиці показано в таблиці 1.

Таблиця 1

Порівняння вітчизняної і світової практики будови активу і пасиву балансу

<i>Вітчизняна практика</i>	<i>Світова практика</i>
Розділи активу будують у порядку зростання ліквідності: - необоротні активи; - запаси; - кошти	Актив будують у порядку зменшення ліквідності: - грошові кошти; - товари і запаси; - нерухомість;
Пасив будують за зобов'язаннями перед власниками коштів: - власний капітал; - довгострокові зобов'язання; - поточні рахунки до оплати;	Пасив будують з а ступенем погашення: - поточні рахунки до оплати; - довготермінові пасиви; - акціонерний капітал

Діючий в Україні бухгалтерський баланс призначається не тільки для відображення стану господарських засобів та джерел їх формування на певну дату, а й для одержання інформації, необхідної для управління діяльністю підприємства, а також для задоволення потреб зовнішніх користувачів - статистичних, податкових, фінансових органів, банків, інвесторів.

Для того, щоб більш об'єктивно оцінити ліквідність статей балансу, його аналіз варто поділити на декілька етапів. У першу чергу в процесі дослідження динаміки статей балансу визначаються найбільш значущі групи статей, а отримані результати порівнюються із динамікою виручки від продажу (реалізації) товарів (послуг) [4, с. 36].

Для ефективної оцінки фінансового стану підприємства аналіз балансу доцільно розділити на такі етапи (рис. 1).

Основною метою аналізу бухгалтерського балансу є виявлення так названих слабких статей балансу і відстеження їх динаміки. Наявність «вузьких» місць буде свідчити в першу чергу про неефективну роботу підприємства у досліджуваному періоді і про поганий фінансовий стан, який утворився в результаті незадовільної роботи. Про наявність вказаних проблем будуть свідчити кредиторська заборгованість, прострочені позики, непокріті збитки і т.д.) [5, с. 134]. Зазначені проблеми вказують на наявність недоліків у фінансово-господарській діяльності підприємства, які у разі повторення можуть сильно погіршити фінансовий стан підприємства. Про помилки в управлінському обліку можуть свідчити також штрафні санкції, неустойки, пені, прострочена дебіторська заборгованість, негативний грошовий стан та заборгованість, списана на фінансовий результат.

На першому етапі аналізу балансу розраховуються темпи росту найбільш важливих груп статей активу та пасиву балансу, отримані результати розрахунків порівнюються із динамікою доходу від продаж, для цього необхідно провести вертикальний та горизонтальний аналіз статей балансу. Горизонтальний аналіз балансу полягає в побудові однієї або декількох аналітичних таблиць, у яких абсолютні балансові показники доповнюються показниками динаміки. Вертикальний аналіз -

представлення фінансового звіту у вигляді відносних показників, таке подання дозволяє побачити питому вагу кожної статті балансу в його загальному підсумку.

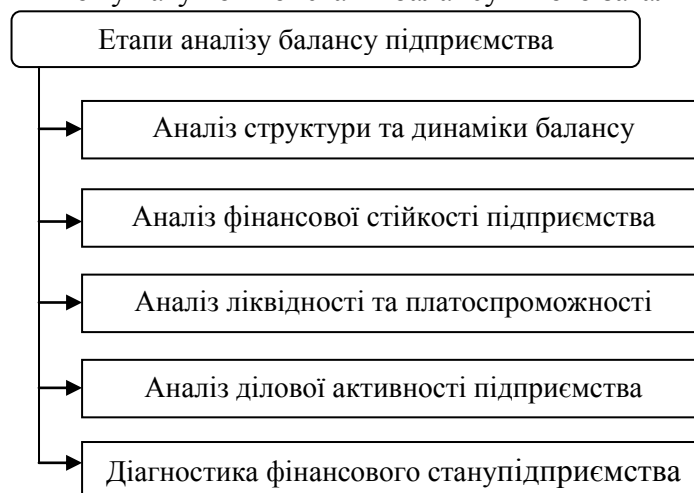

Рис. 1. Етапи проведення аналізу балансу

Джерело: розроблено автором

Під час оцінки структури фінансовий аналітик повинен відстежувати різкі зміни у розмірі окремих статей, а також звертати увагу на динаміку статей, що займають найбільшу частку в балансі. Важливо знаходити причини різких змін, щоб була змога спрогнозувати подальший розвиток подій і вчасно запобігти або послабити несприятливі тенденції.

Діяльність підприємства можна вважати успішною а фінансовий стан стабільним, якщо виконується низка критеріїв:

- грошові кошти та їх еквіваленти зростають у кінці періоду по відношенню до початку звітного періоду, швидкість їх зростання більша, ніж рівень інфляції;
- оборотні активи демонструють позитивну динаміку зростання у рівних умовах по відношенню до темпів зростання необоротних активів та поточних зобов'язань;
- обсяг та динаміка зростання довгострокового позикового та власного капіталу вище відповідних показників по необоротним активам;
- частина власного капіталу в грошових коштах балансу не перевищує 50%;
- кредиторська та дебіторська заборгованість відповідає за обсягом одна одній;
- у балансі відсутні непокриті збитки [6, с. 88].

Наступним етапом дослідження є аналіз фінансової стійкості підприємства. Фінансова стійкість – це такий стан фінансових ресурсів підприємства, за якого раціональне їх використання є гарантією наявності власних коштів, стабільної прибутковості та забезпечення безперервного процесу виробництва і реалізації продукції. Фінансово стійким можна вважати таке підприємство, яке за рахунок власних джерел спроможне забезпечити запаси та витрати, не допустити невиправданої кредиторської заборгованості, своєчасно розраховуватись за своїми зобов'язаннями.

Фінансова стійкість підприємства характеризується системою абсолютних і відносних показників. Абсолютні показники характеризуються наявністю чистих активів, а також наявністю чистого оборотного капіталу та власних оборотних коштів. Узагальнюючим абсолютним показником фінансової стійкості є достатність (або нестача) джерел коштів для формування запасів і витрат, тобто різниця між величиною джерел і загальною величиною запасів і витрат. Поряд з абсолютними показниками фінансову стійкість підприємства визначають також відносні показники (позитивні

коефіцієнти фінансової структури капіталу), які характеризують структуру джерел фінансових ресурсів за ступінь залежності від кредиторів та інвесторів:

1. Коефіцієнт фінансової незалежності (автономності)

$$K_{фн} = \frac{\text{Власний капітал}}{\text{Валюта балансу}}, \quad (3)$$

Цей коефіцієнт характеризує частку власників підприємства в загальній сумі коштів, авансованих у його діяльність. Чим вищий цей показник, тим підприємство більш фінансово стійке, стабільне і незалежне від зовнішніх кредиторів. У зарубіжній практиці існують різні думки, щодо частки власного капіталу, але найпоширеніша така: частка власного капіталу має бути достатньо великою, нижня межа значення коефіцієнта становить 0,6 (60%).

2. Коефіцієнт фінансової залежності

3.

$$K_{фз} = \frac{\text{Валюта балансу}}{\text{Власний капітал}}, \quad (4)$$

Цей коефіцієнт є оберненим до коефіцієнта концентрації власного капіталу, значення його завжди більше за 1. Зростання цього показника означає збільшення частки позичених коштів у фінансуванні підприємства. Якщо його значення наближається до 1 (або 100%), то це означає, що власники повністю фінансують своє підприємство [7, с. 127].

3. Коефіцієнт маневреності власного капіталу

$$K_{мвк} = \frac{\text{Власні кошти (II розділ активу)}}{\text{Власний капітал}}, \quad (5)$$

Цей коефіцієнт показує, яка частка власного капіталу використовується для фінансування поточної діяльності, тобто вкладена в оборотні кошти, а яка капіталізована. Значення цього показника може змінюватись залежно від структури капіталу та галузевої належності підприємства (норматив становить 0,4-0,6).

4. Коефіцієнт співвідношення власних і залучених коштів (коефіцієнт фінансового ризику)

$$K_{свзк} = \frac{\text{Залучений капітал (III п)} + \text{Короткострокові кредити банків (IV п)}}{\text{Власний капітал}}, \quad (6)$$

Цей коефіцієнт є найзагальнішою оцінкою фінансової стабільності підприємства. Зростання цього показника свідчить про посилення залежності підприємства від зовнішніх інвесторів та кредиторів, тобто про зниження фінансової стійкості, і навпаки. Оптимальне значення 0,3-0,5. Критичне значення 1.

5. Коефіцієнт відношення виробничих активів і вартості майна

$$K_{ввм} = \frac{\text{Виробничі активи} + \text{Необоротні активи, утримувані для продажу (III а)}}{\text{Балансова вартість майна}}, \quad (7)$$

Мінімальне нормативне значення цього показника становить 0,5. Зростання його

свідчить про збільшення виробничих можливостей підприємствам [4, с. 39-40].

На наступній стадії аналізу балансу вивчається ліквідність статей балансу та платоспроможність підприємства. Під ліквідністю підприємства слід розуміти його здатність покривати поточні зобов'язання оборотними активами, строк перетворення яких у грошові кошти відповідає строку погашення зобов'язань. Від ступеня ліквідності балансу залежить платоспроможність підприємства. Основною ознакою ліквідності є формальне перевищення (у вартісній оцінці) оборотних активів над короткостроковими зобов'язаннями. Чим більше є це перемищення, тим сприятливіше буде фінансовий стан підприємства з позиції його ліквідності. Якщо величина оборотних активів недостатньо значна по відношенню до короткострокових зобов'язань, поточний фінансовий стан підприємства нестійкий і може виникнути ситуація, коли підприємство не буде мати достатньо грошових коштів для розрахунків по своїх зобов'язаннях.

Для проведення аналізу ліквідності балансу статті активів групують за ступенем ліквідності - від найбільш швидко перетворюваних у гроші до найменш. Пасиви ж групують по терміновості оплати зобов'язань.

Ліквідність – найбільш критичний показник платоспроможності підприємства. Платоспроможність означає наявність у підприємства грошових коштів та їх еквівалентів, достатніх для розрахунків по короткостроковим зобов'язанням, які потребують негайного сплатення.

Аналіз платоспроможності здійснюється шляхом зіставлення наявності і надходження коштів з платежами першої необхідності (податки, розрахунки з ЄСВ, погашення позик, оплата послуг сторонніх організацій, оплата праці). Платоспроможність вимірюється коефіцієнтом платоспроможності, який розраховується як відношення грошових коштів та їх еквівалентів до суми термінових платежів на певну дату або на наступний період. Якщо коефіцієнт платоспроможності не менше одиниці, то це свідчить про платоспроможність підприємства [6, с. 134].

Наступним етапом дослідження є аналіз ділової активності підприємства. Ділова активність підприємства – це комплексна характеристика, яка втілює різні аспекти його діяльності та може бути досліджена на підставі якісних і кількісних характеристик. Аналіз ділової активності за якісними критеріями характеризує бізнес–середовище функціонування підприємства, зокрема: місце підприємства на товарному ринку; географію партнерських стосунків; репутацію підприємства, як ділового партнера; конкурентоздатність; активність на фінансовому ринку тощо.

Ділова активність підприємства у фінансовому аспекті виявляється насамперед у швидкості обороту його капіталу. Аналіз ділової активності полягає в дослідженні рівнів і динаміки різноманітних фінансових показників оборотності, які показують необхідний рівень капіталу для підтримки визначеного обсягу виробничо–комерційної діяльності [8, с. 425].

Заключним етапом аналізу балансу є діагностика фінансового стану підприємства. Найчастіше фінансовий стан визначається методом оцінки можливості відновлення платоспроможності та використання дискримінантних математичних моделей вірогідності банкрутства. Для цього розраховуються коефіцієнт поточної ліквідності та коефіцієнт забезпеченості оборотними засобами.

При виявленні негативних тенденцій у показниках балансу та отриманні критичних значень при побудованні моделей вірогідності банкрутства, підприємство повинно оперативнo реагувати та розробляти арсенал антикризових заходів для покращання фінансового стану підприємства. Регулярний аналіз балансу та розробка антикризових рекомендацій повинні проводитися у комплексі.

Для покращення фінансового стану підприємства пропонуємо наступні

фінансово-економічні інструменти, які здатні оперативно впливати на покращення фінансових показників підприємства: контроль за правильністю зберігання та використання запасів підприємства, скорочення витрат виробництва; жорсткий контроль за усіма видами витрат за центрами відповідальності; інкасація дебіторської заборгованості; оптимізація руху грошових потоків; впровадження принципово нових форм розрахунків з контрагентами; оптимізація податкової бази.

Список антикризових інструментів є невичерпним, адже кожне підприємство розробляє свої антикризові заходи, виходячи із власних показників балансу та інших форм фінансової звітності. Але будь яка модель виходу підприємства із кризового становища повинна включати наступні кроки:

1. Побудування моделі вірогідності банкрутства (надасть можливість дати підґрунтя для розробки рекомендацій подальшої роботи підприємства).
2. Постановка дерева цілей та завдань антикризового управління.
3. Визначення центрів відповідальності за впровадження антикризових процедур.
4. Виявлення часового потенціалу.
5. Аналіз існуючих оборотних і необоротних коштів підприємства та залучення нових ресурсів для впровадження антикризових заходів.
6. Розробка програми антикризових заходів.
7. Реалізація програми антикризових заходів і контроль за її виконанням.
8. Створення системи профілактичних заходів (для запобігання новій фінансової кризи).

Пройшовши ці кроки підприємство подолає кризові явища, але більш доцільним є створення цілісної системи на підприємстві, яка буде поєднувати в собі аналітичні функції та на основі дослідження бухгалтерського балансу та інших форм фінансової звітності розробляти антикризові заходи.

Висновки. Зважаючи на зростаючу роль фінансової звітності у інформаційному забезпеченні власників, кредиторів, контролюючих органів та інших користувачів бухгалтерської інформації, виникає необхідність в удосконаленні наявних форм фінансової звітності, що значно підвищить її інформативність. Сучасна форма вітчизняного бухгалтерського балансу ще не повністю відповідає вимогам міжнародних стандартів бухгалтерського обліку і фінансової звітності, потребам аналізу та фінансового менеджменту.

Удосконалення бухгалтерського балансу та методик розрахунку на його основі окремих аналітичних показників сприятиме однозначному трактуванню інструментів аналізу у рекомендаціях законодавчих органів та економічної літератури, що є необхідною умовою забезпечення адекватності оцінок фінансового стану суб'єктів господарювання.

Список використаних джерел:

1. Гадзевич О.І. Основи економічного аналізу і діагностики фінансово-господарської діяльності підприємств / Гадзевич О. І. - К.: Кондор, 2004. - 180 с.
2. НП(С)БО 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності». Затверджене наказом Міністерства фінансів України від 07.02.2013 р. № 73 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://buhgalter911.com/Res/NPSBO/NPSBO1.aspx>.
3. Терещенко О. О. Фінансова діяльність суб'єктів господарювання: Навч. посібник. - К.: КНЕУ, 2003. - 554 с.
4. Тігова Т.М., Селіверстова Л.С., Процюк Т.Б. Аналіз фінансової звітності. – К.: Центр навчальної літератури, 2012. – 268 с.
5. Тарасенко І.О. Фінанси підприємств: підручник / І.О. Тарасенко, Н.М.Любенко. – К.: КНУТД, 2015. – 360 с.
6. Савицкая Г.В. Анализ хозяйственной деятельности предприятия: 2-е изд., перераб. и доп. – М.: ИНФРА-М, 2009. - 536 с.
7. Данілов О.Д., Паєнко Т.В. Фінанси підприємств у запитаннях і відповідях. – К.: ЦУЛ, 2011. – 256 с.
8. Олександренко І.В. Діагностика ліквідності та платоспроможності підприємства / І.В. Олександренко // Актуальні проблеми економіки. – 2014. – № 6. – С. 419–426.

Рецензент д.е.н., професор Бавико О.Є.